

Vaspitanje deteta sa gledišta duhovne nauke

Rudolf Štajner

Dublje poznavanje života kao osnov vaspitanja deteta.....	2
Zadatak duhovne nauke.....	2
Fizičko telo.....	3
Životno ili etersko telo.....	4
Granice saznanja.....	4
Osećajno ili astralno telo.....	5
"Ja".....	6
Kako deluje "Ja" na čovekove niže članove.....	6
Duhovno "Ja".....	7
Životni duh.....	7
Duhovni čovek.....	8
Osećajna duša; Duša razuma i Duša svesti.....	8
Vaspitač i čovekovo biće.....	8
Rađanje fizičkog tela.....	8
Rađanje eterskog tela.....	9
Rađanje astralnog tela.....	10
Prilagođavanje vaspitanja detinjem dobu.....	10
Vaspitanje do menjanja zuba.....	10
Podražavanje i primer.....	11
Vaspitanje fantazije i dečije igračke.....	11
Vaspitanje temperamenta i instinkata.....	12
Uticaji iz okoline: imitiranje i ritam.....	13
Vaspitanje od promene zuba do puberteta.....	13
Autoritet i praćenje.....	13
Slike, simboli i poređenja.....	14
Vrednost duhovno-naučnog načina gledanja na svet za vaspitanje.....	15
Razvoj pamćenja.....	16
Žan Pol o učenju bez razumevanja.....	16
Pamćenje bez razumevanja.....	17
Očigledna nastava.....	18
Volja i religija.....	19
Osećanje, umetnost i lepota.....	19
Mišljenje.....	20
Fizičko vaspitanje.....	20
Vaspitanje posle puberteta – rasuđivanje.....	21
Prerani kriticism.....	21
Praktična vrednost antropozofije i današnja kriza pedagogije.....	22

Današnji čovek zanima se mnogim stvarima, koje je nasledio od svojih predaka. Otuda iskrsavaju mnogobrojna pitanja i zahtevi današnjeg vremena. Kakvih sve pitanja nema, koja proviru danas svetom: socijalno, žensko pitanje, pitanje o školama i vaspitanju, pitanje iz oblasti prava, pitanje o podizanju zdravlja itd. Na razne se načine nastoji na ova pitanja odgovoriti. Veliki je broj ljudi, što daju savete za rešavanje ovog ili onog, ili što žele da potpomognu, makar i delimično rešavanje tih pitanja. Sve moguće nijanse ljudske misli dolaze do svoga izražavanja: radikalizam traži revolucionaran put; čuje se glas umerenjaka, koji iz poštovanja onoga, što već postoji, žele da se novo stvara iz nasleđenog laganom evolucijom; a postoji i konzervativizam, što pada u vatreni gnev, čim se samo takne u stare ustanove i tradicije. Sem ovih glavnih misli i pogleda javljaju se i sve moguće njihove druge vrste.

Dublje poznavanje života kao osnov vaspitanja deteta

Ko je u stanju da dublje zagleda u život, neće se moći oteti jednome osećanju: naše doba ima isuviše malo sredstava i načina da zadovolji zahteve, koji se ljudima stavljaju u dužnost. Mnogi bi hteli da reformišu život, a nemaju ni pojma o njegovim temeljima. Ko želi da daje savete (a to će se u budućnosti sve više tražiti), neće se smeti zadovoljiti poznavanjem života samo sa njegove površine, već će morati da život ispituje i u njegovim dubinama.

Život je kao biljka, koja ne sadrži samo ono što oko vidi, nego u svojim dubinama skriva i svoje buduće oblike. Ko vidi pred sobom biljku, tek razlistanu, zna vrlo dobro da će se uskoro na tome stablu rascvetati cvetovi i roditi plodovi. Dakle, ova biljka sadrži već sada u skrivenim dubinama svojim i cvetove i plodove. Može li neko reći kako će ovi organi izgledati, ako ispituje na biljci samo ono što danas njegovo oko vidi? Samo onaj to može, ko se je sa bićem biljke upoznao.

I čovečji život sadrži osnove za svoju budućnost. A da se nešto može reći o toj budućnosti treba se udubiti, treba uroniti u tajnu čovekove prirode.

Naše današnje društvo nema za to prave sklonosti. Zadovoljava se samo sa onim što je na površini, držeći da će doći u nesigurno čim pokuša da zaviri u ono što se otima spoljašnjem posmatranju. Kod biljke je to svakako mnogo jednostavnije. Čovek zna da je biljka svoje plodove često donosila. A čovečji život je samo jedared tu, a još nije bilo cvetova, koje će on doneti u budućnosti. Pa ipak su oni u svojoj osnovi i u čoveku, kao što su cvetovi u lisnatoj biljci.

Zadatak duhovne nauke

Postoji mogućnost da se i o toj budućnosti nešto kaže, ako se ispod površine čovekove prirode prodre do njenoga bića. Razne reformne ideje današnjeg vremena tek onda mogu uroditi zdravim plodom, ako niknu iz dubokog ispitivanja čovečjeg života. Po celoj njenoj prirodi, zadatak je duhovne nauke, dati praktično shvatanje sveta, koje

obuhvata suštinu ljudskog života. Danas se mnogo toga naziva imenom duhovne nauke, ali ne opravdano. Radi se baš o suštini duhovne nauke i o tom, šta ona po svome biću može da bude. Ona ne sme biti neka maglovita teorija koja zadovoljava samo pohlepnu radoznalost za saznanjem, a ni sredstvo pojedinim ljudima, koji samo za sebe traže viši stepen razvitka. Duhovna nauka mora da bude saradnik najvažnijim zadacima današnjeg čovečanstva, u njegovom pravilnom razvoju i za njegovu sreću.* * Ove se reči ne smeju shvatiti: da duhovna nauka želi da se bavi samo pitanjima koja se odnose na život. Istina je: ona je u smislu dosadašnjeg izlaganja pozvana da da temelje za rešavanje ovih pitanja. Ali je takođe njen zadatak i da svakom pojedinom čoveku, ma kakav položaj on zauzima, bude izvor iz koga će crpeti odgovor na svakodnevna životna pitanja. U njemu treba da nađe utehu i snagu, kao i pouzdanje u samoga sebe kod svakog svog poduhvata i rada. Ona mu može biti pomoć u rešavanju i najvećih tajni u životu, a istovremeno zadovoljavati sve njegove trenutne potrebe svakodnevnog života, i one naizgled najneznatnije.

Primajući ovaj zadatak, duhovna nauka je svesna da će doživeti raznovrsne napade i mnoga sumnjičenja. Radikali i umerenjaci, konzervativci i svi drugi na svim područjima života, moraće izneti svoje sumnje. Ali ona neće moći dati pravo nijednoj partiji, jer su njena shvatanja daleko od svakog partizanstva.

Ova shvatanja imaju svoj koren jedino u čistom saznanju života. Ko upozna život, moći će postaviti rešavanje zadatka iz samog života. Neće postavljati nikakve proizvoljne programe, jer zna da ni u budućnosti neće vladati drugi životni zakoni, već oni koji postoje i u sadašnjosti. Prema tome će duhovno ispitivanje da poklanja svoju pažnju samo onome što postoji. I ma koliko to bilo još nesavršeno, duhovno ispitivanje naći će u tome što postoji klice budućnosti.

Duhovna nauka zna da je u svakom postojanju rasteenje i razvoj. Ona već iz sadašnjeg klijanja vidi sve dalje metamorfoze. Ona ne *pronalazi* nikakve programe, već ih čita iz onoga što je pred njom. A ono što na taj način čita je već u izvesnom smislu program, jer već u sebi nosi klice razvoja.

Baš zato će duhovno-naučno pronicanje u biće čovečje morati da na najplodniji i najpraktičniji način reši najvažnija pitanja današnjeg vremena.

Onda ćemo to pokazati na pitanju o vaspitanju. Nisu nam potrebni nikakvi programi, već treba upoznati detinju prirodu. U samom njegovom biću ukazaće se i samo po sebi, kako treba vaspitati. Ko želi da upozna biće deteta u razvoju, mora poći od posmatranja onoga, što je u čovečjoj prirodi *skriveno*.

Fizičko telo

Ono što nas uči čulno posmatranje, a što materijalističko shvatanje života smatra jedinom vrednošću u čovečjem biću, to je za duhovno ispitivanje samo jedan njegov deo, *fizičko telo*. Ovo fizičko telo stoji pod zakonima fizičkog života, i sastoji se iz istih čestica i sila kao i ostala tzv. mrtva priroda. Zato duhovna nauka kaže: čovek ima svoje fizičko telo u zajednici sa mineralnim carstvom. I ona označava fizičkim telom u čoveku samo ono, što sadrži čestice koje se podvrgavaju istim zakonima mešanja, spajanja, oblikovanja i topljenja kao i mineralne čestice.

Životno ili etersko telo

Ali sem ovog fizičkog dela, duhovna nauka prepoznaje u čoveku i drugu prirodu: životni ili eterski deo čovečjeg bića, *etersko telo*. Fizičar neka se ne buni na ovu oznaku. "Eter" ovde označava nešto drugo, a ne hipotetički eter u fizici. Uzmimo ovu reč samo za oznaku onoga što želimo opisati.

Pre kratkog vremena ovaj izraz "etersko telo" počeo se smatrati potpuno nenaučnim. Ali krajem 18. i do polovine 19. veka nije to izgledalo baš "nenaučno". Smatralo se: čestice (tvari) i sile koje dejstvuju u mineralu ne mogu oblikovati mineral same iz sebe, već u njemu mora biti neka posebna sila, kojoj je dato i ime "životna sila". Postojalo je mišljenje da i u biljci, u životinji i čovečjem telu deluje takva sila i stvara životne pojave, kao što kod magneta postoji snaga koja privlači. Ovu ideju je kasnije materijalizam izbrisao. Došlo je novo tvrđenje: svako živo biće izgrađeno je na isti način kao i tzv. neživo; u organizmu nema drugih sila osim onih kakve su i u mineralu; samo one dejstvuju komplikovanije; one izgrađuju složeniju tvorevinu.

U današnje vreme samo najzatucaniji materijalisti ostaju pri negiranju "životne sile". Mnogo ima prirodnjaka koji uče: mora se priznati postojanje nečega, kao što je životna sila ili životni princip.

Tako se nova nauka u izvesnom smislu približava onome, što duhovna nauka naziva "životnim (eterskim) telom". Samo među njima ipak postoji znatna razlika u shvatanju. Današnja nauka dolazi do priznavanja jedne vrste životne snage iz činjenica koje čulima zapaža, pa o njima razmišlja. Ali to nije put do pravog ispitivanja, kome teži duhovna nauka, i iz koga potiču njena saopštenja. Ne može dovoljno da se naglasi, koliko se u ovoj tački razlikuje duhovna nauka od opšte nauke današnjeg vremena. Današnja nauka smatra: temelj svakom znanju je čulno iskustvo a šta nije na tom temelju nema nikakve naučne vrednosti. Samo iz čulnih utisaka ona stvara zaključke i posledice. Šta je izvan toga, jednostavno odriče, tvrdeći da stoji van granica ljudskog saznanja. Ovo shvatanje izgleda duhovnom istraživaču slično slepcu, koji priznaje samo ono što može da opipa, a u sva druga pričanja ne veruje, držeći da je sve to izvan mogućnosti saznanja.

Granice saznanja

Duhovna nauka uči da je čoveku moguć i dalji razvoj, da će moći razvijanjem novih organa doći i do saznanja novih svetova. Kao što su u okolini slepog čoveka boje i svetlost, samo ih on ne zapaža, jer nema organ vida, tako postoje (po tvrđenju duhovne nauke) i drugi svetovi, koje će ljudi opažati samo onda kad razviju za to opažanje potrebne organe. Slepac ugleda novi svet čim je operisan, a čovek upoznaje nove svetove kada razvije viša duhovna čula. Da li se slepac može operisati zavisi od stanja njegovih očiju, a viši organi s kojima se dostižu nadčulni svetovi postoje u zametku kod svakog čoveka. Svako ih može razviti, ako ima strpljenja, istrajnosti i energije da iskoristi metode opisane u mojoj knjizi: "Kako se stižu saznanja viših svetova".

Duhovna nauka ne tvrdi da postoje granice saznanja; naprotiv, ona ubeđuje: za čoveka postoji mogućnost da upozna onoliko svetova, koliko ima razvijenih organa za

opažanje. Ona govori samo o tome kako se mogu proširiti sadašnje granice. – Tako ona ispituje i životno ili etersko telo, kao i druge više delove (članove) čovečje prirode, o kojima će kasnije biti govora. Duhovna nauka priznaje: sa telesnim čulima može se istraživati samo fizičko telo, a po zaključcima tog ispitivanja tek naslućivati o postojanju i nečega višeg. Ali ona i saopštava kako čovek može proniknuti u svet, u kome pred posmatračem izranjaju viši članovi ljudske prirode, slično onome, kako se pred operisanim slepcem od rođenja pojavljuju predmeti obojeni i osvetljeni. Onima koji su razvili svoje više organe, etersko ili životno telo postalo je predmetom posmatranja, a ne samo predmetom razmišljanja i zaključivanja.

Ovo etersko ili životno telo koje ima čovek, imaju i biljke i životinje. Ono oblikuje čestice fizičkog tela, sakuplja snage za rasteenje, igra ulogu u oplodivanju , kao i u strujanju sokova. Ono je, dakle, graditelj i tvorac oblika fizičkog tela, njegov stanovnik i arhitekta. Fizičko telo možemo nazvati i otiskom ili izražajem ovog eterskog tela. U odnosu na svoj oblik i veličinu oba ova tela su približno, ali nikad i potpuno jednaka. Kod životinja, a naročito kod bilja, znatno se razlikuju etersko i fizičko telo i po obliku i po veličini.

Osećajno ili astralno telo

Treći deo čovečjeg bića je tzv. osećajno ili *astralno telo*. Ono je nosilac bola i radosti, požude i strasti, ljubavi i mržnje itd. Tih pojava nema kod bića koja se sastoje samo iz fizičkog i eterskog tela. Obuhvatimo sve ove pojave jednim izrazom: osećanje. Biljka nema osećanja. Iz činjenice da mnoge biljke reaguju pokretom na nadražaje poneki naučnici zaključuju: da i biljke imaju izvestan stepen osećanja. Ko to tvrdi, taj ne zna šta je suština osećanja. Nije stvar u tome, što dotična biljka odgovara na spoljni nadražaj, već da li se taj nadražaj odigrava sa *unutrašnjim* doživljavanjem, kao što je radost i bol, nagon i pohlepa i slično. Ko to ne može da veruje, može slobodno tvrditi: i plava lakmusova hartija oseća neke supstance, jer čim ih dodirne odmah zarumeni. * * Kod ovog tumačenja upozoravamo na najveći oprez! Baš u današnje vreme vladaju u tom pogledu velike nejasnoće. Mnogi danas ne vide razliku između biljke i osećajnog bića, jer im nije jasno šta je zapravo karakter *osećanja*. Kad jedno biće (ili jedna stvar) reaguje na bilo koji način na uticaj spolja, nije opravdano tvrđenje: to biće (ili stvar) taj uticaj i *oseća*. To bi se moglo reći samo onda ako taj uticaj *u sebi doživljava*, ako dakle (u tom biću ili stvari) postoji neka vrsta unutrašnjeg ogledanja spoljašnjeg nadražaja. Velikim uspesima prirodnih nauka divi se duhovni istraživač, ali sme i da tvrdi da su ti uspesi uneli mnogo nejasnog u više pojmove. Izvesni biolozi ne znaju šta je osećanje; zato ga pripisuju i bezosećajnim bićima. Ono što na svoj način podrazumevaju pod osećanjem, mogu slobodno da pripišu i bezosećajnim bićima. Sasvim je nešto drugo ono što duhovna nauka smatra osećanjem.

Osim čoveka, osećajno (astralno) telo ima samo još i životinja. Ono je nosilac osećajnog života. Ne treba pasti u zabludu izvesnih teozofskih krugova, koji smatraju da se i etersko i osećajno telo sastoje iz nekih čestica, samo što su te čestice mnogo sitnije od onih iz kojih je satkano fizičko telo. To bi značilo materijalizovanje viših članova čovečje prirode. Etersko telo je tvorevina sila; ono se sastoji iz dejstva sila a ne iz čestica (tvori); astralno ili osećajno telo je tvorevina slika koje se kreću i sjaje u bojama. * * Treba razlikovati *doživljavanje* osećajnog tela *u sebi* i njegovo *opažanje*, koje je svojstveno samo školovanim vidovitim ljudima. Ovde se misli na ovo drugo, tj. na ono što se otkriva duhovnom pogledu vidovitih.

Osećajno (astralno) telo ni svojim oblikom ni veličinom se ne podudara sa fizičkim telom. Kod čoveka se ono ukazuje u obliku duguljastog jajeta, u kome kao da su uklopljeni fizičko i etersko telo. Ono prevazilazi oba ova tela na svim stranama u obliku svetlog zračenja.

"Ja"

Na kraju, čovek ima još i četvrti deo svoga bića, koji ostala zemaljska bića nemaju. To je nosilac našega "Ja". Majušna ova reč razlikuje se od svih drugih reči. Onome ko je u stanju da o ovoj reči ispravno razmisli otvoriće se vrata saznanja ljudske prirode. Svaku drugu reč mogu svi ljudi za odnosnu stvar upotrebiti. "Sto" može svako nazvati "stolom", "stolicu" "stolicom". Samo kod "Ja" to nije slučaj. Niko ovu reč ne može upotrebiti kao oznaku nekoga drugoga; svako je u stanju samo sebe nazvati sa "Ja". Jedno izgovoreno "Ja", što iz tuđih usta dopre do moga uha, nikad ne može označavati mene. A kad čovek označava sebe sa "Ja" onda mora u sebi samoga sebe osetiti, i sebe samog tom rečju nazvati.

Biće, koje može sebe nazvati sa "Ja" ili svesno sebi tu reč reći, svet je za sebe. Religije koje počivaju na duhovnoj nauci oduvek su to osećale. Zato su one rekly: sa "Ja" govori Bog *unutrašnjosti* našoj, dok se nižim bićima javlja u pojavama spoljašnjeg sveta. Nosilac ove opisane sposobnosti je "telo Ja", četvrti član čovečjeg bića. * * Neka nas ne buni ovaj izraz "Ja – telo". Razumljivo je da se time ne izražava nešto što je materijalno. Duhovna nauka ne može drugačije, nego da se izražava rečima običnog govora. A pošto se naše reči upotrebljavaju za materijalne pojmove, moraju se u duhovnoj nauci prevesti na duhovni smisao.

Ovo "telo Ja" nosilac je više čovečje duše. Po njemu je čovek postao kruna svih zemaljskih stvorova. Ali "Ja" kod današnjeg čoveka nije ni u kom slučaju jednostavno biće. Njegova se priroda može upoznati jedino kad se uporede ljudi na različitim stepenima svog razvoja. Pogledajmo neprosvećenog divljaka i prosečnog Evropljanina, a uporedimo opet ovog sa visokim idealistom. Svaki od njih ima sposobnost da sebi kaže: "Ja". "Telo Ja" postoji u svakome. Ali neprosvećeni divljak podleže sa svojim "Ja" strastima, nagonima i pohlepama, skoro kao životinja, dok razvijen čovek kaže svojim sklonostima i pohotama: "Za ovima mogu ići – ali ove druge ću zauzdati i neću im se predati". Idealist je ovim prvobitnim sklonostima i strastima dodao i neke više. Sve je ovo došlo odatle, što je "Ja" imalo udela u stvaranju ostalih delova čovečjeg bića. Baš u tome i jeste zadatak njegov: da ostale delove oplemenjuje i prosvetljava.

Tako su se kod ovog čoveka (idealiste), koji se izdigao iznad položaja u koji su ga postavile spoljašnje sile, uticajem njegovog "Ja" izmenili niži delovi (članovi) njegovog bića.

U onom stanju, gde se čovek tek izdiže nad životinjom, gde njegovo "Ja" istom zasine, još je on sa nižim članovima svog bića sličan životinji.

Kako deluje "Ja" na čovekove niže članove

Njegovo etersko ili životno telo nosilac je životnih stvaralačkih snaga: rastenja i plodenja. Njegovo osećajno (astralno) telo izražava samo one nagone, požude i strasti, koje budi spoljašnja priroda. Kroz sledeće živote i utelovljenja od ovog prvog razvojnog stepena, dolazi čovek do višeg i savršenijeg razvoja, jedino na taj način, što njegovo "Ja" prerađuje ostale članove njegovog bića. Tako postaje osećajno telo nosilac sve prečišćenijih osećaja zadovoljstva i bola, sve nežnijih želja i strasti. A preobražava se i

etersko ili životno telo. Ono postaje nosiocem navika, temperamenta i pamćenja. Čovek čije "Ja" još nije delovalo na njegovo životno telo, nema nikakva sećanja na doživljaje koje je sam stvorio. On živi samo onim životom koji je sama priroda usadila u njega.

Ceo kulturni razvoj čovečanstva sastoji se u ovoj preradi koju "Ja" izvodi na potčinjenim delovima (članovima). Ta prerada doseže sve do fizičkog tela. Pod uticajem našeg "Ja" menja se fizionomija, izrazi i kretnje – ukratko, ceo izgled fizičkog tela.

Može se pratiti kako različita sredstva kulture i obrazovanja različito deluju na pojedine delove čovečjeg bića. Obični kulturni faktori imaju uticaj na osećajno (astralno) telo, oni mu donose druge vrste radosti i žalosti, nagone itd., koje nije poznao od iskona. Uronjavanje u umetnička dela deluje na etersko telo. Umetnost daje čoveku pojam o nečem višem i plemenitijem od onoga što mu pruža čulna okolina, a to preobražava njegovo etersko telo. Moćno sredstvo za prečišćavanje i oplemenjivanje eterskog tela je religija. Impulsi religije imaju, prema tome, veličajnu misiju u razvoju čovečanstva.

Ono što se zove savest nije ništa drugo već plod rada našeg "Ja" na životnom telu kroz čitav niz inkarnacija. Kad neko uviđa da ovo ili ono ne treba da čini, kad ovo uviđanje toliko ojača da se prenese sve do eterskog tela, tad se budi savest.

Duhovno "Ja"

Ono što "Ja" prerađuje u nižim delovima našeg bića, može biti zajednička radnja celom ljudskom rodu, a može da bude i sasvim individualna radnja jednog pojedinačnog "Ja" na sebi samom. U prvom slučaju na preobražaju čovečjem učestvuje donekle ceo ljudski rod, u drugom pojedinca preobražava njegovo sopstveno "Ja". A kad "Ja" toliko ojača da samo svojom vlastitom snagom preradi osećajno (astralno) telo, onda ovako prerađeno telo nazivamo "duhovnim Ja" * * Geistselbst (kod naroda na istoku to se označava rečju "Manas").

Ovaj preobražaj počiva na naročitom učenju (školovanju), na vrednom duševnom uronjavanju i oplođavanju svoje unutrašnjosti sa višim idejama i nazorima.

Životni duh

Ali naše "Ja" ne zastaje samo kod preobražavanja astralnog tela. Iz izvora svoje prasnage ono nastavlja svoj rad. On može da kaže: "Mnogo toga sam naučio". Ali u daleko manjoj meri će moći da govori o promeni svog karaktera, temperamenta, pamćenja itd. Učenje pogađa astralno, a ostale promene pogađaju etersko ili životno telo. Nije nezgodno upoređenje, ako životne promene u astralnome savrnimo sa hodom skazaljke, što pokazuje na satu minute, a promene u eterskome sa skazaljkom, što pokazuje časove.

Kad čovek stupi u više ili takozvano tajno školovanje, onda se u prvom redu radi o tome, da preduzme ovu drugu akciju svoga "Ja", koja se odnosi na etersko telo. To treba da čini baš iz vlastite snage svoga "Ja". On mora potpuno svesno i individualno raditi na preobražaju svojih navika, svog temperamenta, karaktera i pamćenja. Ukoliko on na ovaj način prerađuje svoje životno (etersko) telo utoliko se ono sve više

preobražava u "životni duh" * * Lebensgeist , kako ga zove duhovna nauka. (Istočni narodi to zovu "Budhi").

Duhovni čovek

Još na višem stupnju razvoja stižu se snage, kojima se može delovati i na samo fizičko telo (npr. Može se menjati krvna cirkulacija, puls). Ono što se na ovaj način u fizičkome preobrazi, zove se u duhovnoj nauci "duhovnim čovekom" * * Geistmensch (istočnjački "Atman").

Osećajna duša; Duša razuma i Duša svesti

Oni preobražaji, koje je čovek izvršio na svome astralnom, eterskom i fizičkom telu u zajednici sa celim ljudskim rodnom, ili sa jednim njegovim delom, npr. narodom, plemenom ili porodicom, imaju u duhovnoj nauci posebne nazive: preobraženo astralno telo naziva se "osećajnom dušom", preobraženo etersko telo "dušom razuma", a preobraženo fizičko telo "dušom svesti". Ali, ne treba zamišljati da ovi preobražaji moraju sledovati jedan za drugim. Oni se zbivaju na svim trima delovima čovečjeg bića istovremeno, tj. od onog časa, čim zablista naše "Ja". Štaviše, čovek ne može ni da zapazi bilo kakvu promenu, dok se nije razvio bar jedan deo njegove "duše svesti".

Iz ovoga što smo do sad naveli vidi se da se čovekovo biće sastoji iz četiri elementarna člana: tela "fizičkog", "eterskog", "astralnog" i "Ja".

"Duša osećanja", "duša razuma" i "duša svesti" – a takođe i viši delovi ljudske prirode: "duhovno Ja", "životni duh" i "duhovni čovek" jesu produkti ovih četiriju elementarnih članova. Dakle samo *ova četiri člana* mogu se smatrati za nosioce čovekovih osobina.

Vaspitač i čovekovo biće

Vaspitač obrađuje ova četiri člana čovekovog ustrojstva. Ko želi da radi na ispravan način mora da dobro upozna njihovu prirodu. Ne treba misliti da se ova četiri dela razvijaju uporedo i istovremeno. Oni nisu u pojedinom času ljudskog života, npr. u času rođenja, svi podjednako razvijeni. Naprotiv! Njihov razvoj se zbiva u različito doba života na potpuno drugačiji način.

U poznavanju ovih razvojnih zakona ljudske prirode prava je osnova vaspitanja i nastave.

Rađanje fizičkog tela

Pre fizičkog rođenja budući čovek je sa svih strana obavijen tuđim fizičkim telom. On nema samostalan dodir sa spoljašnjim fizičkim svetom. Majčino fizičko telo njegova

je okolina. Samo majčino telo ima na njega svoj uticaj. Fizičko rođenje sastoji se baš u tome da se čovek rešava fizičkog majčinog ovoja i da tim časom okolina fizičkog sveta počinje na njega neposredno da deluje.

Njegova se čula otvaraju spoljašnjem svetu. On od sada vrši uticaj na budućeg čoveka, što ga je pre vršilo fizičko majčino telo.

Prema duhovnom shvatanju sveta koje zastupaju duhovni istraživači, fizičko telo je rođeno, ali još nije rođeno etersko ili životno telo. Kao što je čovek do časa svog rođenja obavijen ovojem majčinog tela, isto tako je do vremena menjanja zuba, dakle otprilike do sedme godine, obavijen eterskim i astralnim ovojem. Za vreme menjanja zuba eterski ovoj napušta etersko telo. Ostaje još astralni ovoj. On se zadržava sve dok ne nastupi polno sazrevanje. * * Ovo do sada rečeno ne razume sasvim onaj ko čini zamerke da dete ima pamćenje itd. i pre menjanja zuba, kao i da pre puberteta pokazuje osobine koje su vezane za astralno telo. Treba imati na umu da još od samog početka postoji i etersko i astralno telo, samo su oba zavijena u ovoju. Upravo taj ovoj čuvar daje mogućnosti npr. eterskom telu, da pre menjanja zuba posebno jasno razvija svojstva pamćenja.

Ali i detinji plod ima fizičke oči zaštićene ovojem majčinog tela. I kao što ne treba spoljašnje sunčevo svetlo da deluje na oči embriona i da ih razvija, tako se ni spoljašnjim uticajem ne sme delovati na vaspitanje dečijeg pamćenja pre menjanja zuba. Štaviše, primetićemo da se u ovo vreme pamćenje razvija samo od sebe, ako mu se daje hrana, iako se na njegov razvoj spoljašnjim sredstvima ne deluje. Slično je i sa osobinama astralnog tela pre puberteta. I njima treba davati hranu, a nikad ne gubiti iz vida da i astralno telo leži sve do polnog sazrevanja u svom ovoju – čuvaru. Sasvim je nešto drugo, kad se negovanje razvojnih klica koje se nalaze u astralnom telu preduzima *pre* puberteta, nego kad se samostalno i od svog ovoja – čuvara oslobođeno telo izloži *posle* puberteta onome u spoljnom svetu, što astralno telo može samo, *bez* svog ovoja da obradi. Ova razlika je suptilna, ali ako se na nju ne pazi, *ne može* se razumeti ni suština vaspitanja. U to vreme oslobađa se i astralno telo sa svih strana od svog ovoja, kao što se fizičko telo oslobađa kod fizičkog porođaja, a etersko kod menjanja zuba.

Znači, duhovna nauka mora da posmatra kod čoveka *tri* rođenja. Izvesni uticaji koji deluju na etersko telo, ne mogu pre promene zuba do njega doseći, kao što ne može ni svetlost ni vazduh iz spoljašnjeg fizičkog sveta doseći do detinjeg tela u majčinoj utrobi.

Rađanje eterskog tela

Pre menjanja zuba u izgrađivanju čovečjeg organizma ne učestvuje samo oslobođeno životno telo. Kao što u majčinoj utrobi detinje fizičko telo prima i druge snage, koje nisu njegove i na taj način polako razvija svoje sopstvene u ovoju-čuvaru, tako biva i sa snagama rastenja do menjanja zuba. Za to vreme etersko telo razvija svoje sopstvene snage, pri čemu mu pomažu nasledene, strane sile.

Za vreme oslobađanja eterskog tela, fizičko je već samostalno. Etersko telo u svom oslobađanju izgrađuje ono, što fizičkom telu ima još da da. Poslednje što fizičko telo od još neoslobođenog eterskog tela prima su zubi, koji zamenjuju nasledene iz prethodnog stanja. Zubi su najtvrđe tvorevine fizičkog tela, a poslednji se razvijaju u ovom razvojnom periodu.

Rađanje astralnog tela

Od ovog časa rastenje je delo samo sopstvenog životnog (eterskog) tela (ne utiču više strane sile). Samo što etersko telo ostaje i dalje pod uticajem obavijenog astralnog tela. Onoga časa kad se i astralno telo oslobodi, etersko telo završava novi period vremena. Taj se završetak manifestuje u polnoj zrelosti. Organi za oplodavanje postaju slobodni; oslobođeno astralno telo više ne deluje prema unutra, već, pošto je bez ovoja, istupa neposredno prema spoljašnjem svetu. Kao što se na još nerođeno dete ne sme dozvoliti uticaj iz spoljašnjeg fizičkog sveta, ne treba dozvoliti ni da pre menjanja zuba na njegovo etersko telo deluju one sile, koje bi bile analogne uticajima fizičke okoline dok je dete u fizičkom telu svoje majke. Takođe i u astralnom telu odgovarajući uticaji treba da počnu da se odigravaju od početka puberteta.

Prilagođavanje vaspitanja detinjem dobu

Prava veština vaspitanja ne sme počivati na opštim savetima o harmoničnom obrazovanju svih sila i vaspitnih osnova i tome slično, već na pravilnom upoznavanju čovečjeg bića. Ne sme se tvrditi da su ovi saveti netačni, ali s njima se isto toliko malo može učiniti, kao neko sa mašinom ko misli da sve njene delove treba staviti u harmonično kretanje. Ne onaj, koji se bude držao samo opštih principa, nego onaj, koji bude doista poznao mašinu do u njene pojedinosti, moći će njome dobro upravljati. Tako je isto i sa vaspitanjem. I tu je potrebno poznavanje svih članova ljudskog bića i njihovog razvoja do u pojedinosti...

Treba znati na koji deo čovečjeg bića valja u izvesnom razdoblju delovati i na koji se način to stručno izvodi. Nema sumnje da će prava i realistička umetnost u vaspitanju, o kojoj je ovde reč, vrlo sporo prodirati. Razlog leži u načinu posmatranja današnjeg vremena, koje će još dugo u činjenicama duhovnog sveta videti slike lude fantastike, dok će joj današnji opšti i potpuno nestvarni saveti za vaspitanje izgledati kao rezultat realističkog mišljenja. Ali bez ikakvog ustezanja ovde se mora izjaviti: ono što danas mnogi smatraju tvorevinom fantazije, u budućnosti će se samo po sebi razumovati.

Vaspitanje do menjanja zuba

Sa fizičkim rođenjem fizičko čovečje telo se izlaže fizičkoj okolini spoljašnjeg sveta, dok je pre toga bilo okruženo zaštitnim majčinim ovojem. Ono što su do sad za njega činile snage i sokovi majčinog ovoja, od sada će *morati* da nastave snage i elementi spoljašnjeg fizičkog sveta. Do menjanja zuba (u sedmoj godini) čovečje telo treba da završi zadatak, koji je bitno različit od zadataka svih ostalih životnih perioda. U to vreme moraju fizički organi dobiti izvesne oblike; njihova struktura mora primiti određene smernice i tendencije. Rastenje koje dalje sleduje bazira samo na oblicima koji su već do ovog vremena stvoreni. Ako su se stvorili ispravni oblici, ovi ispravni oblici rastu i dalje; stvoriše li se nakazni oblici, i oni nastavljaju dalje svoje rastenje. Šta je vaspitač propustio da izvede do sedme godine, kasnije se više ne popravi. Kao što je priroda stvorila za

fizičko čovečje telo pre rođenja ispravnu okolinu, mora i vaspitač da se pobrine posle rođenja za ispravnu fizičku okolinu. Samo ova ispravna fizička okolina osigurava detinjim fizičkim organima ispravne oblike.

Podražavanje i primer

Postoje dve čarobne reči, koje označuju dečiji odnos prema okolini. To su: *podražavanje* (oponašanje) i *primer*. Grčki filozof Aristotel nazvao je čoveka životinjom, koja među svima životinjama najviše oponaša. Ova izreka ni za jedno drugo životno doba više ne važi, koliko važi za dečije doba do menjanja zuba. Ono što se zbiva u fizičkoj okolini dete podražava, a u tom oponašanju baš se i utvrđuju njegovi fizički organi u oblike, koji od sada ostaju stalni. Fizičku okolinu treba shvatiti po mogućstvu u najširem smislu. Njoj ne pripada samo ono što se materijalno oko deteta zbiva, već sve što se odigrava u njegovoj okolini, što njegova čula zapažaju, što iz fizičkog prostora može delovati na njegove duhovne snage. Tu spadaju i sva moralna i nemoralna dela, pametne radnje i budalaštine koje dete zapaža.

Moralno savetovanje i razumna poučavanja u gore navedenom smislu ne deluju na dete, nego deluje ono što odrasli u njegovoj okolini čine, a dete to gleda. Poučavanja ne utiču tako da stvaraju oblike fizičkog tela, nego deluju na etersko telo, a ono je, kao što smo rekli, do sedme godine okruženo eterskim ovojem-čuvarem, kao što je i fizičko telo do rođenja zaštićeno fizičkim majčinim ovojem. Predstave, navike, sećanja itd. koje se razvijaju pre sedme godine, treba sa se razviju na sličan način same od sebe, kao što se razvijaju u majčinom telu detinje oči i uši, bez delovanja spoljašnje svetlosti...

Bez sumnje je ispravno ono što možemo čitati u "Levani" ili "Nauci o vaspitanju" Žana Pola: da je jedan svetski putnik više naučio u svojim prvim godinama od dojkinje, nego na svim svojim svetskim putevima ukupno. Ali dete to ne uči poučavanjem, nego podražavanjem. Njegovi fizički organi dobijaju svoje oblike uticajem fizičke okoline. Zdravo gledanje se stvara ako su oko deteta ispravne boje i ispravni odnosi svetla. A u mozgu i krvnoj cirkulaciji stvaraju se fizički uslovi za zdravi moralni smisao, ako dete gleda oko sebe ono što je moralno. Ako dete pre svoje sedme godine gleda samo budalaštine, poprimiće njegov mozak takve oblike, koji će u kasnijem životu biti pogodni za sve ludosti. Kao što će ojačati mišići na ruci ako rade za njih pogodne poslove, tako će se mozak i drugi organi fizičkog tela razvijati pravilno, ako spolja dobijaju prave impulse.

Vaspitanje fantazije i dečije igračke

Najbolje će jedan primer pokazati šta se sa ovim misli: detetu možemo napraviti lutku od marame koju ćemo tako presaviti, da od dva rogljića napravimo noge, od druga dva ruke, iz jednog čvora glavu, i na njoj ugljenom ili mastilom nacrtamo oči, nos i usta. A možemo kupiti i tzv. "lepu" lutku, sa pravom kosom i obojenim licem. Nije potrebno spominjati da je ona prva lutka, razumljivo, ipak ružna, i da može kvariti estetski smisao. Ali glavni vaspitni problem je nešto sasvim drugo. Kad dete posmatra ovako presavijenu maramu, ono će iz svoje fantazije morati da nadopuni sve ono što je potrebno da lutka

izgleda kao čovek. Taj rad fantazije deluje tako da stvara oblike mozga. I kao što se mišići ruke razvijaju podesnim radom, tako se razvija i dečiji mozak. Dobije li dete tzv. "lepu lutku", mozak nema šta da radi. Umesto da se razvija, on krzljavi. Kad bi ljudi mogli, kao što mogu duhovni ispitivači, da zagledaju u mozak da bi videli kako se izgrađuju njegovi oblici, oni bi svojoj deci zacemento pružili samo takve igračke, koje mogu da živo utiču na stvaralačke snage mozga. Sve igračke, koje se sastoje samo iz mrtvih matematičkih oblika, osušuju i umrtvljuju dečije stvaralačke snage. Na ispravan način deluje samo ono što budi predstavu o živome. U naše materijalističko vreme malo se vidi dobrih igračaka. Kako je dobra igračka npr. koja predstavlja dva kovača, koji sede na pomičnoj daščici, licem u lice i udaraju batom na isti nakovanj! Vrlo su dobre i knjige sa slikama, koje se mogu koncem povlačiti tako, da dete i mrtvu sliku može kroz fantaziju oživeti i zapažati neke radnje. Sve to stvara unutrašnju živahnost u organima iz koje se izgrađuje njihov ispravan oblik.

Ove se stvari mogu ovde samo spomenuti, a duhovna nauka će imati zadatak da ono što treba izradi do najmanjih pojedinosti. A ona to i može, jer ona nije pusta apstrakcija, već zbir činjenica punih života koje daju smernice pravom vaspitanju.

Vaspitanje temperamenta i instinkata

Da navedemo još nekoliko primera! Drukčije treba, u smislu duhovne nauke, podesiti okolinu za jedno tzv. nervozno, uzbudljivo dete, a drukčije za letargično, suviše mirno.

O svemu treba voditi računa, npr. i o bojama sobe, kao i drugih predmeta koji su oko deteta, pa sve do boja odeće koje detetu oblačimo. Ako se nema u vidu ono na šta upozorava duhovna nauka, poći će se i ovde pogrešnim putem, jer materijalističko shvatanje uglavnom vodi na stranputicu. Dete koje se lako uzbuđuje mora da se okruži crvenom ili crveno-žutom bojom, a i odelo treba da bude takvo; dok ono suviše mirno dete bojom plavom, ili plavo-zelenom. Naime, radi se o tome da se baš suprotna boja u detinjoj unutrašnjosti razvija. To je npr. kod crvenoga zelena, a kod plavoga narandžasto-žuta. U ovo se možemo lako uveriti, ako neko vreme najpre gledamo jednu obojenu površinu, a zatim brzo bacimo pogled na drugu belu površinu. Dečji fizički organi stvaraće suprotnu boju, koja će stvoriti detetu baš njemu potrebne organske strukture. Ako uzbudljivo dete ima oko sebe crvenu boju, stvaraće se u njegovoj unutrašnjosti oprečna zelena boja. A stvaranje zelene boje doneće detetu mir.

Za ovo životno doba od posebne je važnosti imati u vidu da samo fizičko telo stvara merilo za sve što je njemu potrebno. Ono to čini očitovanjem svojih požuda. Uglavnom se može reći da fizičko telo teži za onim što mu prija. I dogod se vaspitanje odnosi uglavnom samo na fizičko telo, treba intimno posmatrati za čim idu zdravi zahtevi, želje i radosti. Radost i veselje su merilo da se fizički organski oblici najpravilnije izmame.

Težak greh se čini ako se ne daju detetu putevi do zdrave fizičke okoline. Naročito kad su u pitanju instinkti hranjenja. Ako dete mnogim stvarima presitimo, ono će svoje zdrave instinkte za jelom potpuno izgubiti, dok će, ako mu dajemo pravu hranu, ono te instinkte zadržati u toj meri, da će i čašu vode i sve ono tražiti, što mu pod izvesnim prilikama upravo treba, a sve ono odbiti, što može da mu naškodi. Duhovna

nauka će, kad bude pozvana na izgradnju umetnosti vaspitanja, umeti da do detalja navede sve što se odnosi na dečju hranu i užitek. Ona je realnost za život, a ne pusta teorija, kakvom još uvek izgleda nekim zabludelim teozofima.

Uticaji iz okoline: imitiranje i ritam

Među snage koje formiraju fizičke organe spada, dakle, i veselje, koje se budi u detetu iz okoline. Vaspitačevo vedro lice i pre svega čista, neizveštačena ljubav, ljubav što toplo struji kroz fizičku okolinu, budi u punom smislu reči i oblike fizičkih organa.

Kad dete podražava zdrave uzore u atmosferi takve ljubavi, onda je ono u svom pravom elementu. Treba, dakle, strogo paziti da se oko deteta ništa ne događa, što ono ne bi smelo da imitira. Ne sme se ništa činiti, o čemu bi se detetu moralo reći: ti ovo ne smeš raditi... Da dete voli da podražava, najlakše je uveriti se kad se posmatra kako znakove slova piše mnogo pre nego što ih razume. A to je i dobro, da dete ranije piše znakove pisma, a kasnije uči razumevati njihov smisao, jer imitiranje pripada razvojnog periodu fizičkog tela, a smisao eterskom telu. Na etersko telo treba vršiti uticaj tek posle promene zuba, tj. kad je spoljašnji eterski ovoj sa njega spao. Naročito svako učenje jezika, u smislu podražavanja, treba u ovim godinama da počne. Dete slušanjem najbolje nauči svaki jezik. Pravila i sva veštačka poučavanja ne donose nikakva dobra ni koristi.

U ranijim dečijim godinama posebno važno vaspitno sredstvo su dečije pesmice, čiji lepi ritam deluje na čula. Manje treba polagati vrednost na reči, a više na lepi zvuk. Što se više time osvežava oko i uvo, tim je bolje. Ne sme se potcenjivati ni igra uz muzički ritam, jer ona ima veliku snagu za stvaranje organa.

Vaspitanje od promene zuba do puberteta

Sa menjanjem zuba etersko telo odbacuje svoj zaštitni ovoj i sad počinje vreme u kome se može i spolja vaspitno uticati na etersko telo. Treba stvoriti jasnu sliku šta sve može spolja delovati na njega. Preobražaj i rast eterskog tela znači preobražavanje, odnosno razvijanje sklonosti, navika, savesti, karaktera, pamćenja, temperamenta. Na etersko telo valja uticati pomoću slika, primera i ispravnim vođenjem fantazije. Kao što do sedme godine detetu treba da se daje fizički primer, koji ono sledi, isto tako treba u okolinu deteta koje se razvija između menjanja zuba i puberteta, da se stavi sve ono što će po svom unutrašnjem smislu i vrednosti dati detetu pravac. Sad je na redu ono što je puno smisla, što deluje slikovitošću i upoređenjem.

Autoritet i praćenje

Etersko telo razvija svoju snagu kada se sređenoj fantaziji pruži oslonac i smer putem odgonetanja živih i duhom inspirisanih slika i poređenja. Apstraktni pojmovi ne deluju ispravno na razvoj eterskog tela, već ono što je vidljivo, ali ne čulno, nego *duhom* vidljivo. Ovakva duhovna očiglednost je pravo sredstvo vaspitanja u ovim godinama.

Zato treba, pre svega, nastojati da dete u ovim godinama dobije u svojim vaspitačima takve ličnosti, koje će, u smislu gornje očiglednosti, moći da mu probude intelektualne i moralne snage. Ono što su u prvim dečjim godinama za vaspitanje one dve čarobne reči "podražavanje" i "primer", to su za ovo doba: "praćenje" i "autoritet". Autoritet mora da bude prirodan, a ne prisilan. Po njemu će, neposrednim duhovnim posmatranjem, mladi čovek formirati svoju savest, sklonosti i navike; temperament će dobiti pravac. Od takvog autoriteta će primiti i način gledanja na svet.

Naročito važe za ovo dečije doba pesnikove reči: "Neka svako sebi bira svog junaka, za čijim će stopama ići na Olimp". Poštovanje i divljenje su snage, kroz koje se na ispravan način razvija etersko telo. Onaj kome nije bilo moguće da u ovo vreme nekoga posmatra sa neograničenim poštovanjem, imaće to da okaje u celom kasnijem životu. Gde ovog poštovanja nema, tu zakržljavaju životne sile eterskog tela. Zamislimo da je učinjen ovakav uticaj na dušu: dečaku od osam godina pričano je o nekoj osobi, vrednoj divljenja. Sve što dete o toj osobi sluša uliva mu neki sveti strah. Dolazi dan kada će dete to lice prvi put videti. Sa drhtanjem i strahopoštovanjem prilazi dete do vrata koja skrivaju njegovo obožavano lice, koje će ono sada ugledati. Divni osećaji koje ovaj doživljaj stvara ostaju u trajnom pamćenju kroz ceo njegov život.

Zaista se srećnim može smatrati onaj ko, ne samo u svečanim momentima života, već neprestano može da gleda u svojim učiteljima i vaspitačima istinske autoritete.

Pored svih živih autoriteta u okolini deteta, koji su ovaploćenje moralne i intelektualne snage, potrebni su i autoriteti o kojima će mladi čovek saznati iz istorije i priča o primernim ljudima i ženama. Ovi autoriteti, a ne apstraktna moralna pravila, moraju kod mladih da probude savest i duhovni pravac, jer apstraktno-moralna proučavanja tek onda imaju svoje pravo dejstvo, kad se astralno telo oslobodi ovoja, a to biva tek s vremenom puberteta. Zato naročito nastava iz istorije mora da ima takav pravac, koji je određen gornjim gledištem.

Slike, simboli i poređenja

Pre promene zuba, priče i bajke koje se detetu pričaju doneće same od sebe radosti, osvežavanja i veselja. Posle tog vremena treba da se, pored gradiva za pričanje, iznose i slike iz života, koje će u dečjoj duši probuditi želju za sledovanjem. Nemojmo ispustiti iz vida da se rđave navike mogu otkloniti pomoću odvratnih slika, koje se na te navike odnose. Malo pomažu opomene i upozorenja na rđave navike i sklonosti; ali ako se udesi, da slika o nevaljalom čoveku iz života dejstvuje na mladu fantaziju i upozori do kakvog zla vodi njegova opačina, moći će se vrlo mnogo učiniti da se dečije zle sklonosti potpuno iskorene. Ali uvek treba čvrsto imati na umu da apstraktne predstave nemaju dejstvo na razvoj eterskog tela, već slike pune života, koje su detetu stavljene pred duhovne oči.

I ovo se mora izvoditi sa najvećom taktičnošću, da se ne bi prešlo u suprotnost.

Kod pričanja sve zavisi na koji se način priča. Usmeno pričanje se ne može nikad nadomestiti lektirom.

Ovo duhovno gledanje (takoreći: slikovita očiglednost) još je s jednog drugog gledišta važna za vreme između menjanja zuba i puberteta. Potrebno je da mladić u sebe prima tajne prirode i životne zakone ne u pojmovima hladnog razuma, već u simbolima.

Duši valja pružiti duhovne sadržine u poređenjima, tako da ona zakonitosti života iz tih poređenja više nasluti i oseti nego shvati u misaonim pojmovima. Rečenica "sve prolazno samo je poređenje" treba da postane vaspitaču deteta tih godina upravo osnovna misao vodilja. Od neizmerne je važnosti da dete prima tumačenje o tajnama života u upoređenjima, pre nego što mu se u duši jave u obliku prirodnih zakona. Jednim primerom da to razjasnimo! Uzmimo da hoćemo da govorimo detetu o besmrtnosti duše i njenom odlasku iz tela. To treba da se izvede na taj način da se uporedi odlazak duše iz tela sa izlaskom leptirovim iz čaure. Kao što se leptir izdiže iz svoje čaure, tako se izdiže i duša po smrti iz svoje telesne ljuske. Niko neće u misaonim pojmovima pravilno shvatiti o čemu se radi, ako to nije ranije primio u nekoj takvoj slici. Tim se poređenjem ne govori samo razumu, već osećanju i čitavoj duši. Mladić, koji je to preživeo, sa sasvim drugim raspoloženjem prilazi ovom predmetu, kad mu se *kasnije* počne tumačiti pojmovima razuma. Štaviše, rdavo je za svakoga ko nije najpre sa osećajem pristupio zagonetkama života. Upravo je nužno da vaspitač ima poređenja za svaki zakon u prirodi i svaku tajnu u svetu.

Vrednost duhovno-naučnog načina gledanja na svet za vaspitanje

Iz ovoga se može izvanredno dobro videti kako duhovna nauka treba plodonosno da deluje na praktični život. Ako neko hoće da stvori poređenja iz materijalističkog načina mišljenja i pruži ih omladini, malo će imati uspeha. On će morati ta poređenja da sam izmudruje samo hladnim razumom. Takva poređenja, u koja je sam sebe silom sapeo, neće moći da deluju ubedljivo. A kad se nekom govori u živim i istinskim slikama, deluje ne samo ono što se govori i pokazuje, već od onoga koji priča struji neko nežno duhovno strujanje onome kome se priča. Onaj koji priča mora sam verovati i imati topli osećaj za svoja poređenja, inače neće na učenika ostaviti nikakav utisak. Da do pravog uspeha dođeš, treba sam doista da veruješ u istinitost svojih reči. To može samo onaj ko se prožme duhovno-naučnim načinom gledanja, iz koga treba da budu i poređenja rođena. Pravi duhovni istraživač ne treba da se muči dok shvati gornje poređenje, jer je ono za njega živa istina.

Njemu je zaista izlazak leptira iz čaure isti događaj, kao što je izlazak duše iz tela. Samo je slika uzeta iz nižeg zbivanja u prirodi, koje se ponavlja na višem stupnju i u savršenijem obliku, kad izlazi duša iz tela. Duhovni ispitivač u to veruje živom snagom, a njegova vera struji tajanstvenom strujom do slušaoca i stvara uverenje. Neposredno se preliva život od vaspitača na dete i od deteta na vaspitača. Ali taj život traži da vaspitač crpi iz punog izvora duhovne nauke, da njegova reč i sve što od njega dolazi sadrži osećaj i toplinu, obojene pravim duhovno-naučnim shvatanjem. Time se otvara veličanstveni vidik na celokupno vaspitanje. Ako se vaspitanje jednom oplodi živim semenkama duhovne nauke, doneće obilne plodove za život, jer duhovna nauka potiče iz vrela života. Prestaće tapkanje i traženje, koje se danas opaža na svakom koraku. Svako vaspitanje, svaka pedagogija je štura i mrtva, ako ne dobija iz ovog korena uvek sveže sokove. Duhovna nauka ima za sve tajne sveta podesna upoređenja. To su slike koje ne izmišlja sam čovek, nego su ih stvaralačke sile sveta uzele za osnovu i svog stvaranja. Zato duhovna nauka mora da bude živa osnova za svaku umetnost u vaspitanju.

Razvoj pamćenja

Duševna snaga na koju se u ovo vreme dečijeg razvoja mora obraćati najveća pažnja je pamćenje. Razvijanje pamćenja je vezano za razvojne promene eterskog tela. A pošto je etersko telo za vreme od promene zuba do puberteta postalo slobodno, došao je pravi čas kad se može i kad treba spolja svesno uticati na razvijanje pamćenja. Ono će zauvek ostati tim slabije, ukoliko se za ovo vreme propusti da se učini šta treba. Ono što se sad zanemari, neće se moći kasnije nadoknaditi. Apstraktno materijalističko gledanje na svet može u tom pravcu da počini mnoge greške. Materijalističko vaspitanje lako zapada u predrasudu, da ne valja učiti stvari samo napamet. Taj način vaspitanja katkad se neumorno i svom snagom bori protiv pukog treniranja pamćenja i upotrebiće najsuptilnije metode, samo da dete ništa ne zapamti od onog što ne *poima*.

A šta je zapravo to poimanje? Materijalističko mišljenje lako pada u ubeđenje i zabludu da nema druge mogućnosti za prodiranje u stvari osim razumnog poimanja, kao da druge duševne snage za saznanje stvari nisu bar isto toliko potrebne kao i razum. Nije samo slikovito rečeno kad se kaže: na isti način se može nešto razumeti osećajem, čuvstvom, srcem, kao što se razumeva i razumom. Pojmovi su samo *jedno* od sredstava za razumevanje stvari ovoga sveta. Samo materijalističkom shvatanju i razumevanju oni izgledaju kao *jedino*. Ima doduše mnogo ljudi, koji sebe ne smatraju materijalistima, a ipak drže da je razumno poimanje jedini način razumevanja. Ovi ljudi možda čak sebe i ubrajaju među pripadnike nekog idealističkog, možda čak i spiritualnog shvatanja sveta, ali se u svojoj duši odnose prema tom shvatanju sveta na materijalistički način, jer razum je instrument duše za poimanje materijalnoga. Za bolje razumevanje neka nam ponovo posluži jedno mesto iz odlične "Knjige o vaspitanju" Žana Pola. Ovo delo skriva dragocene poglede na vaspitanje i zaslužuje da se o njemu mnogo više vodi računa nego što se to čini. Za vaspitača je ono važnije od mnogih spisa iz te oblasti, koji se danas neobično cene.

Žan Pol o učenju bez razumevanja

Evo tog mesta: Ne bojte se kad kod dece primetite nerazumevanje, pa makar i čitavih rečenica; izraz vašeg lica, akcenat vaših reči, kao i puna slutnje detinja želja za razumevanjem – i već je upola razumevanje sinulo, a druga polovina sinuće pomoću prve – s vremenom. Akcenat je deci, kao i Kinezima, već pola govora. – Setite se da deca nauče jezik pre da razumeju nego da govore, kao uostalom i mi kod učenja grčkog ili bilo kojeg stranog jezika. – Pouzdajte se! Vremenom će se iz razumevanja u celini razviti i razumevanje pojedinosti. Dete od pet godina razume reči kao što su: "ipak", "doduše", "tek", "jedva", "dakako", "dabome".

Pokušajte jednom da date o nekoj od ovih reči razjašnjenje, ne detetu, već roditeljima! U samo jednom "dabome" skriven je mali filozof. Kad jedno trogodišnje dete može da razume dete od osam godina, čiji je govor već potpuno razvijen, čemu da detetu govorite na način njegovog tepanja.

Govorite uvek nekoliko godina unapred (zar ne govore i nama geniji u svojim delima stolicima unapred?); sa detetom od jedne godine govorite kao da su mu dve, a sa ovim kao da mu je šest, jer razlike u rastu opadaju u odnosu sa godinama. Vaspitač, koji pripisuje sve učenje učiteljima, neka se seti da dete već pola svoga sveta, naime duhovni deo (npr. moralne i metafizičke poglede) već gotove i naučene nosi u sebi. Zato mu učiteljev govor, makar je i pun materijalnih slika, ne može one iz duhovnog sveta nadomestiti, već samo osvetliti...

Pre nego osetimo radost i sigurnost u detinjem govoru, treba da tu radost i sigurnost sami imamo. Tako možemo od dece učiti govoriti, a i njih poučavati u govoru.

Koliko li sam smelih kovanica slušao od dece u trećoj i četvrtoj godini! (Te izraze navodimo u nemačkom originalu, jer se u analognoj jezičnoj tvorbi ne mogu uvek prevesti, npr.: Der Bierfasser - majstor pivskih buradi; der Saiter – žicar; der Flascher-flašar; die Luftmaus – letimiš, umesto šišmiš; die Musik geigt – muzika gusli; das Licht ausscheren – svetlo premakaziti; Ich bin der Durchsehemann – ja sam provirivač, tj. dete je stajalo iza dalekozora; er hat mich von dem Stuhle heruntergespast – al' me je odgolicao sa stolice! itd.).

Doduše, ovo mesto (u Žan Polovoj knjizi) govori o razumevanju pre razumskog poimanja u jednoj drugoj oblasti nego što je ona, o kojoj je ovde reč. Ipak, i za nas važi ono što Žan Pol kaže o jeziku.

Pamćenje bez razumevanja

Kao što dete u svoj duševni organizam prima strukturu jezika, a da i ne shvata gramatička pravila, na isti način mora da se neguje i njegovo pamćenje učenjem pojedinih stvari, o kojima će tek kasnije steći razumevanje. Najbolje se kasnije nauči u pojmovima shvatati i razumevati ono, što je u dečje doba primljeno čistim pamćenjem, kao što i jezička pravila najbolje naučimo u onom jeziku koji već govorimo. Protiviti se pamćenju bez razumevanja, materijalistička je predrasuda.

Dete treba npr. da najnužnija pravila množenja nauči samo na nekoliko primera. Za to mu nije potrebna mašina – računaljka. Prsti su mnogo bolji. Posle toga, može slobodno celo "jedan puta jedan" napamet da nauči.

Ako se tako postupa, onda se vodi računa o prirodi deteta u razvoju. A greši se o nju, kad se u ovo vreme, gde treba paziti na razvijanje pamćenja, isuviše mnogo upotrebljava razum. Razum je duševna snaga koja se javlja u isto vreme sa polnim dozrevanjem. Zato se na ovu duševnu snagu ne bi smelo pre ovog vremena nipošto spolja delovati.

Do puberteta dete treba da *samo pomoću pamćenja* prisvoji sve ono blago znanja, koje je čovečanstvo vremenom nagomilalo. Ima vremena da kasnije svede u pojmove ono što je već duboko usađeno u pamćenje. Ne treba, dakle, čovek da pamti samo ono *što je shvatio*, nego treba da shvata ono što je zapamtio, kao što i dete govor *najpre nauči*, a onda tek razume. Sve ovo važi u širem smislu.

Najpre, dakle, čisto pamćenje istorijskih događaja, a kasnije njihovo razumevanje u pojmovima. Najpre dobro zapamtiti pojedinosti u geografiji, a onda tek shvatati njihove veze i odnose itd.

Treba zahvatiti iz bogate riznice pamćenja sve ono što se hoće osvetliti pojmovima.

Što više dete zna iz svoga sećanja, pre nego je počelo da pojmovima shvata, tim pre je bolje za njega...

Ne treba naročito naglasiti da sve ovo vredi za životno doba o kome je ovde reč, tj. od promene zuba do puberteta, a ne za kasnije.

Za ono što se uči u kasnijem životnom dobu razume se da važi suprotan način (tj. prvo razumevanje, pa onda pamćenje), mada se i ovde još mora voditi računa o duhovnoj konstituciji onoga koji uči. Ali u spomenutom dečjem razdoblju ne sme se dozvoliti da se duh suši nagomilavanjem pojmova razuma.

I preterano insistiranje na očiglednoj nastavi takođe je posledica materijalističkog gledanja na svet.

Očigledna nastava

Svako posmatranje u ovom životnom dobu treba da je oduhovljeno. Npr. ne treba se zadovoljiti time da se detetu samo pokaže biljka, semenka ili cvet, već sve mora da bude prikazano upoređivanjem sa duhovnim. Zrno semenke nije samo ono što oko vidi. U njemu je cela nevidljiva biljka. A da ta stvar sadrži više nego što naše oko vidi, to treba dete da živo shvati fantazijom i osećanjem. Naslućivanje tajni života treba da se oseti.

Nije na mestu prigovor da se na ovaj način muti čisto spoljašnje posmatranje. Naprotiv! Kod ostajanja na samom posmatranju istina ostaje *pikračena*. Cela suština neke stvari sastoji se *iz duha* i materije. Pravo posmatranje je kad se iskoriste sve duhovne snage, a ne samo fizička čula. Ali to ne znači da i čulno opažanje tj. očiglednu nastavu ne treba brižljivo negovati.

Kad bi ljudi mogli da vide ono što vidi duhovni naučnik tj. koliko se *duša i telo* opustoše kad se prepuste samo čulnoj (očiglednoj) nastavi, mnogo bi manje insistirali na tom principu.

Šta zapravo vredi prikazivanje minerala, bilja i životinja kao i fizičkih opita, ako se sve to vrši bez poređenja i ne dozvoli detetu slutnja o tajnama duha?

Razume se da onaj ko materijalistički gleda neće znati sa ovim savetima šta da počne. To duhovni naučnik dobro zna. Ali njemu je jasno i ovo: prava praktična umetnost vaspitanja nikad ne može nići iz materijalističkog shvatanja. I koliko god izgledalo da je to materijalističko shvatanje praktično, ono je zapravo nepraktično kad se radi o živom razumevanju života.

S obzirom na pravu stvarnost, materijalističko shvatanje je isto tako fantastično, kao što se i *materijalističkom shvatanju mora činiti fantazijom* sve što duhovna nauka daje u svojim realnim tumačenjima.

Bez sumnje će trebati da se prebrode još mnoge prepreke, dok u vaspitanje prokrče put, iz života rođeni, osnovni principi duhovne nauke. Ali, to je i razumljivo. Njene istine *moraju* u današnje vreme još mnogima da izgledaju neobične. Ali, ako su one prave istine, moraće ih kultura u sebe primiti.

Samo ako je vaspitač jasno svestan toga kako pojedine vaspitne mere deluju na dete, moći će uvek da nađe pravi takt i u svakom slučaju znaće kako da uradi najbolje.

Volja i religija

Tako se mora znati kako treba postupati sa pojedinim duševnim snagama, naime: mišljenjem, osećanjem i voljom, da bi njihov razvoj delovao na etersko telo. Jer se na njegovo usavršavanje između promene zuba i puberteta može delovati spoljašnjim uticajima.

Ko hoće da položi zdrav temelj za razvijanje zdrave i čvrste volje, učiniće to ako se pridržava do sad izloženih principa vaspitanja za prvih sedam godina. Jer ovakva volja mora da se oslanja na potpuno razvijene oblike fizičkog tela. Od promene zuba pa na dalje etersko telo koje se sada razvija će svojim silama pomagati fizičkom telu da svoje dotle razvijene forme sada usavrši i učvrsti. Ono što je od najjačeg uticaja na etersko telo, to deluje u najvećoj meri preko eterskog i na učvršćivanje fizičkog.

A najjače impulse etersko telo prima od onih osećanja i predstava kojima čovek doživljava svoj stav prema večnim prastinama vasiona.

To su religiozni doživljaji.

Čovečja volja i karakter nikad neće doći do zdravog razvoja ako čovek ne prima u svoju dušu, baš u ovo doba o kome je reč, najdublje religijske impulse.

Samo u celovitoj organizaciji volje ogleda se na koji se način čovek oseća uklopljen u vasionu. Ako se čovek ne oseća čvrsto vezanim sa božansko-duhovnim, ostadoše mu njegova volja i karakter nesigurni, raskidani i nezdravi.

Osećanje, umetnost i lepota

Osećanje se razvija na ispravan način pomoću napred opisanih slika i upoređenja, a naročito slikovitim prikazivanjem primernih i karakternih ljudi, bilo iz istorije, bilo iz kojih drugih izvora. Takođe je od velike važnosti za razvijanje osećanja uronjavanje u lepote prirode. Pritom je osobito važno da se neguje smisao za lepotu i da se budi smisao za umetnost. Muzika će uneti u etersko telo onaj ritam pomoću koga će se detetu otkriti i skriveni ritmovi svega u svetu. Mladima će se za kasniji život mnogo uskratiti ako im se ne pruži prilika da u detinjstvu oseću blagodat muzike. Ostane li ovaj smisao nerazvijen, ostaće mu zauvek skriveni mnogi listovi u knjizi života.

Ne smeju se zaboraviti ni druge umetnosti. Buđenje smisla za arhitektonske stilske forme, za plastične likove, linije i crteže, za harmoniju boja – sve to mora biti obuhvaćeno u programu vaspitanja.

U izvesnim prilikama moraće se ovo izvoditi na više primitivan način, ali za to nisu tačni izgovori da prilike ne dozvoljavaju da se u ovom smeru nešto preduzme. Ako za to vaspitač ima pravog smisla – i sa najjednostavnijim sredstvima moći će vrlo mnogo da postigne. Radovanje životu, ljubav za život, volja za rad – sve to klija i buja i ostaje za ceo život, ako se pravilo neguje smisao za lepotu i umetnost.

Kako li se samo time oplemenjuje i ulepšava međusobni odnos čoveka prema čoveku!

Moralno osećanje, koje se u ovim godinama budi, razvija se pod uticajem slika iz života i primernih autoriteta, a čvrste kad se pod uticajem smisla za lepotu dobro oseti istovremeno kao lepo, a rđavo kao ružno.

Mišljenje

Mišljenje, kao unutrašnji doživljaj u apstraktnim pojmovima mora da stoji u ovom životnom dobu još u pozadini. Ono se mora razvijati lagano i samo od sebe, dok se duši ulivaju upoređenja i slike života i prirodnih tajni.

Dakle, u krugu ostalih duševnih doživljaja između sedme godine i puberteta, lagano dozrevaće mišljenje, a s njim i moć prosuđivanja, tako da posle puberteta mlada osoba može potpuno samostalno stvarati svoje nazore i mišljenje o životu i proveravati svoje stečeno znanje. Koliko se pre ovog vremena manje neposredno uticalo na snage mišljenja, a više pažnje posvećivalo razvijanju drugih duševnih snaga, toliko je bolje za ceo kasniji život.

Fizičko vaspitanje

Duhovna nauka pruža zdrave temelje ne samo za duhovni, već i za fizički deo vaspitanja.

Kao karakterističan primer spomenućemo gimnastičke vežbe i mladalačke igre. Kao što ljubav i radost moraju da okružuju dete u prvim detinjim godinama, tako mora i etersko telo u razvoju usled telesnih vežbi osetiti da raste i doista doživeti snagu koja neprestano buja. Gimnastičke vežbe se npr. moraju tako izvoditi, da se u mladoj duši upije osećanje kod svakog koraka: "Ja osećam da mi snaga raste". A to osećanje, kao zdravo zadovoljstvo i uživanje, mora da zahvati svu unutrašnjost. Treba umeti izmisliti ovakve telesne vežbe. Za to je potrebno malo više nego što nam daju anatomija i fiziologija ljudskog tela. Tu je potrebno intimno, intuitivno saznanje, kojim će se moći razumeti onaj zbir osećaja radosti i zadovoljstva, udruženih sa stavom i pokretima tela. Kreator ovih vežbi i sam mora izvesne pokrete da oseti i u sebi doživi, kako jedni stvaraju radosno osećanje naviranja snage, a drugi neumesni pokreti osećanje gubljenja snage.

Za negovanje ovakve gimnastike i ovakvih telesnih vežbi vaspitač može dobiti saznanje samo putem duhovne nauke, ukoliko ima smisla da se uživi u njene principe. Ne mora baš da ima sposobnosti gledanja u duhovni svet, već je potrebno da ima zdrav smisao: da se u životu samo ono upotrebi, što daje duhovna nauka. Kad bi se, naročito na ovakvim praktičnim poljima kao što je vaspitanje, upotrebila saznanja duhovne nauke, ubrzo bi umukli prigovori da saznanja treba tek da se dokažu. Ko ih ispravno upotrebi, dokazaće mu se samim tim što će mu život učiniti zdravim i jakim. Sprovodeći ih u svojoj praksi, uveriće se u njihovu tačnost, a to treba da bude još jači dokaz, nego što su svi tzv. "logični" i "naučni" dokazi.

Duhovne istine se najbolje poznaju po njihovim plodovima, a ne kroz tobože jako učeno dokazivanje, koje gotovo nije ništa drugo nego jedno logično čarkanje.

Vaspitanje posle puberteta – rasuđivanje

Astralno telo se rađa u isto vreme sa polnom zrelošću. Pošto je ono sad otvoreno prema spoljnom svetu, moći će od sada na njega da deluje sve ono spolja što je usmereno na razvijanje moći apstrahovanja, moći rasuđivanja i slobodnog razuma. Već smo spomenuli da se te duševne sposobnosti i dotle razvijaju same od sebe, ako se na ispravan način sprovode sve druge mere vaspitanja, kao što se same od sebe razvijaju oči i uši u majčinom organizmu.

Sa polnom zrelošću došlo je vreme kada je mlada osoba sazrela i kada može dati svoj samostalni sud o onome što je pre toga naučila.

Veće štete ne možemo čoveku naneti, nego ako prerano probudimo njegovo rasuđivanje. Rasuđivati možeš tek onda kad si nakupio materijal za rasuđivanje. Ko stvara unapred samostalan sud, stvara ga bez temelja.

Prerani kriticizam

Svaka jednostranost u životu, sva prazna "vjeruju" koja se osnivaju na mrvicama znanja, a htela bi da sude o "polako stečenim" i proverenim velikim istinama života, potiču od pogrešnog vaspitanja tj. u nevrete probuđenog rasuđivanja. Za zrelo mišljenje potrebno je najpre umeti poštovati ono što su drugi pre nas mislili. Nema zdravog mišljenja, ako mu nije prethodilo zdravo osećanje za istinu, temeljeno na punom poverenju u autoritet.

Bude li se primenjivao ovaj način vaspitanja neće se doživeti da se još nezrela deca ističu tobože zrelim sudovima. Jer takvim preranim sudovima oni sprečavaju da život na njih sa svih strana neposredno deluje.

I svaki sud, koji nije izgrađen na nužnom duševnom bogatstvu, biva kamen spoticanja na životnom putu mislioca.

Kad je već jednom o nečemu formiran sud, taj će sud na nas dalje uticati, i neki doživljaj tad nećemo primiti onako, kao što bi smo ga primili, da nismo taj sud već ranije stvorili.

U mladoj osobi mora živeti uverenje: da treba *najpre učiti, a kasnije prosuđivati*. Ono što razum ima da kaže o nečemu, reći će tek onda kad svoju reč budu dale sve druge duševne snage, a dotad razum treba da bude samo njihov posrednik. On treba da shvati ono što se događa i što se oseća, da to u sebe prima onako kako je, ali da ne dozvoli nezrelom prosuđivanju da prerano istupa. Zato treba mladu osobu pre puberteta sačuvati od svih teorija, a najveću pažnju obratiti samo na to da što više utisaka iz života primi i upije u svoju dušu. Bez sumnje je u redu upoznati mladog čoveka sa raznim mišljenjima, ali treba sprečavati da se on angažuje da daje svoj prerani sud, čak i za jedno mišljenje. Mlada osoba treba i mišljenje da primi *sa osećanjem*: ona treba, pre nego što će se za ovo ili ono odlučiti, da nauči da sluša šta je rekao ovaj, a šta je rekao onaj. Da bi se ovo sprovedo u vaspitanju, učitelj i vaspitač mora da ima mnogo takta. A taj takt je u stanju da da njihovo duhovno-naučno shvatanje.

Praktična vrednost antropozofije i današnja kriza pedagogije

Ovde je izneseno samo nekoliko tačaka iz naučno-duhovnog gledišta na vaspitanje. Hteli smo samo upozoriti kakav kulturni zadatak želi duhovna nauka da ispuni na ovom polju. A da li će joj to poći za rukom zavisice od toga u kojoj meri će se širiti smisao za taj način mišljenja.

Da se ovo sprovede, potrebno je sledeće: *prvo*, da se odbace sve predrasude koje postoje prema duhovnoj nauci. Svako ko pošteno u nju zaroni uveriće se da u njoj ničeg nema fantastičnog, kako je još mnogi danas smatraju. Mi im to ne prigovaramo, jer je današnje vreme takvo.

Sva vaspitna sredstva danas su takva, da se na prvi pogled u duhovnim istraživačima vide samo fantasti i sanjalice. Kod površnog prosuđivanja i ne može biti drugačije. Jer, između duhovne nauke koja istupa kao *antropozofija*, sa jedne strane, i celog današnjeg vaspitanja i njegovog osnovnog shvatanja života, sa druge strane, čini se da postoji potpuna suprotnost.

Ali, ko dublje zagleda, videće da su pogledi današnjeg vremena bez principa duhovne nauke dospeli do oštrih nesuglasica i da neće na taj način daleko doterati, pa ćemo morati osetiti potrebu za spomenutim principima.

Drugo što je ovde potrebno zavisi od zdravog razvoja same duhovne nauke. Kad u samim antropozofskim krugovima sazri ubeđenje da antropozofija nije samo teorija, već da ona donosi plodove u svim oblastima života, onda će i sam život sa puno razumevanja prigrliti duhovnu nauku.

Dok se to ne desi, svet će i dalje gledati na antropozofiju kao na neku vrstu religiozne sekte, koju vode pojedini čudaci i zanesenjaci. Ali kad ona počne donositi pozitivne i korisne rezultate, neće ni duhovno-naučni pokret ostati bez punog priznanja.

Iz knjige Rudolfa Štajnera

koja je nastala na osnovu jednog, na raznim mestima održanog predavanja, koje je Rudolf Štajner preradio za štampu.